

УДК 378.147:316.776:37.013.43

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-4.39>**Н. В. Шварп**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології
Національного фармацевтичного університету**Н. В. Науменко**кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри педагогіки та психології
Національного фармацевтичного університету

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАГІСТРІВ ОСВІТНІХ, ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розглянуто проблему формування комунікативної культури магістрів освітніх, педагогічних наук у процесі професійної підготовки. Зазначено, що актуальними постають гуманістичні умови навчання й викладання з опорою на особистісний потенціал тих, хто навчається. Гуманітарна орієнтація освіти на перше місце ставить якість взаємодії та спілкування викладача із здобувачами освіти, яка повною мірою сприятиме засвоєнню останніми фахових компетенцій. Проаналізовано наукові дослідження та публікації, в яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми, та зазначено, що комунікативна культура включає в себе професійну та особистісну комунікацію, спілкування і взаємодію учасників освітнього процесу. Визначено сутність комунікативної культури викладача як інтегроване особистісне утворення, що поєднує здатність педагога говорити та слухати, об'єктивно сприймати та розуміти особистість здобувача освіти, орієнтуватися на його позитивні риси, сприймати емоційний стан суб'єктів освітнього процесу, досягати ефективної комунікативної взаємодії на засадах спільних цілей. Охарактеризовано особливості професійної підготовки магістрів освітніх, педагогічних наук, що полягають у формуванні мовленнєвих умінь, адекватного сприйняття здобувачів освіти, в умінні здійснювати організацію діяльності здобувачів освіти, спираючись на психолого-педагогічні закономірності ефективного педагогічного спілкування. Виявлено умови, що впливають на ефективність формування комунікативної культури магістрів освітніх, педагогічних наук, серед яких – виділення мети підготовки в різних її аспектах (мотиваційно-ціннісному, змістовному і практичному), що відображають характер впливу на мотиваційну, інтелектуальну та поведінкову сфери особистості здобувача освіти; проведення спецкурсів, тренінгів, спецсеминарів та інших форм ділового спілкування; використання в процесі навчання інноваційних педагогічних технологій, форм і методів навчання. Доведено ефективність упровадження тренінгів, рольових і ділових ігор, аналізу професійних ситуацій для підвищення рівня комунікативної культури магістрантів.

Ключові слова: комунікативна культура, педагогічне спілкування, комунікація, магістри освітніх, педагогічних наук; професійна підготовка, інтерактивні методи навчання.

Постановка проблеми. Демократизація та глобалізація українського суспільства, зокрема її значного прошарку – студентської молоді, приводить до орієнтації освіти на європейські цінності зі зміною професійних і соціальних цінностей, розвитку духовного багатства особистості. Певні надії на поліпшення підготовки магістрів педагогіки в галузі комунікативної культури покладаються в останні роки на гуманізацію вищої освіти. Актуальними постають гуманістичні умови навчання та викладання з опорою на особистісний потенціал тих, хто навчається. Гуманітарна орієнтація освіти на перше місце ставить якість взаємодії та спілкування викладача із здобувачами освіти, яка повною мірою сприятиме засвоєнню останніми фахових компетенцій. Доброзичливе ставлення до студентів, повага, схвалення їхніх досягнень і творчої ініціативи, інтелігентність у спілкуванні є обов'язковими для сучасного викладача. Такі взаємовідносини із

здобувачами освіти сприяють їх проєкції на взаємовідносини в суспільстві та майбутній професійній сфері, привносять вклад у культуру нового українського суспільства. У цьому зв'язку значно загострюється проблема усвідомлення випускниками закладів вищої освіти значущості педагогічного спілкування. Засобом і умовою вирішення цього завдання, самою метою освіти зокрема стає формування комунікативної культури особистості майбутнього фахівця-викладача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комунікативної культури привертала увагу дослідників різних наукових напрямів, серед яких – А. Богуш, В. Бондар, Н. Волкова, Д. Годлевська, В. Греньов, С. Дорошенко, В. Кан-Калик, І. Комарова, О. Леонтьєв, А. Мудрик, Б. Паригін, Н. Путільовська, Т. Туркот. Дослідженнями комунікативної культури як складника професійної культури особистості фахівця

займалися Н. Кузьміна, С. Максименко, А. Мудрик, В. Саф'янова, В. Семиченко та інші; питання комунікативної підготовки викладача розглядали у своїх працях М. Василик, Х. Гафуров, Л. Землянова, В. Кашкін, Є. Кравченко, Г. Почепцов, Т. Чмут, В. Федорчук; аналізу дефініції «комунікативна культура викладача вищої школи» у науковому обігу присвячено праці С. Батишева і Г. Соколової.

Аналізуючи підходи науковців до визначення феномена «культура», ми дійшли висновку, що культура органічно пов'язана із самою людиною, її поведінкою й діяльністю [2, с. 16–22].

На думку І. Тимченко, комунікативна культура являє собою систему поглядів і дій, що є способом досягнення мети під час комунікування з іншими людьми [7].

В. Кан-Калик у своїх наукових працях зазначає, що комунікативна культура виражається в умінні педагога налагоджувати гуманістичні, особистісно зорієнтовані взаємини з вихованцями та колегами, що передбачає наявність у нього таких якостей, як орієнтація на позитивні риси іншої людини, уважне ставлення до неї як до особистості, здатність до розуміння емоційного стану суб'єктів освітнього процесу, уміння мотивувати їх до досягнення поставленої мети [3, с. 45].

Дослідниця В. Садова характеризує комунікативну культуру вчителя як динамічне особистісне утворення, що поєднує мистецтво мовлення і слухання, об'єктивне сприйняття в правильне розуміння особистості здобувача освіти, позитивно впливає на формування гуманних взаємин та уможлиблює досягнення ефективної комунікативної взаємодії на засадах спільних інтересів [5, с. 6, 7].

Досліджуючи феномен «комунікативна культура», науковці звертають увагу на складники зазначеного феномена, а саме: комунікація, спілкування, взаємодія. Враховуючи досить велике різноманіття сучасних поглядів на сутність поняття «комунікативна культура», Т. Туркот було здійснено його аналіз за особистісним, аксіологічним і діяльнісним напрямками. Науковець зазначає, що комунікативну культуру педагога можна уявити як складний соціально-педагогічний феномен, що складається з декількох взаємопов'язаних компонентів: комунікативних настанов, знань, комунікативних умінь, які реалізуються за певних умов і залежать від зовнішніх умов і внутрішніх чинників. Внутрішніми умовами, що забезпечують комунікативну культуру викладача, є природжені комунікативні задатки, індивідуальні особливості людини, освіта та практичний досвід. Зовнішніми умовами – моральні та культурні цінності, зміст педагогічної діяльності [8].

Значення цих досліджень для розв'язання проблеми формування комунікативної культури викладачів закладів вищої освіти полягає в тому, що вони дають змогу більш цілісно уявити комунікативну

культуру особистості як предмет педагогічного аналізу та дослідити зазначений феномен у контексті його формування у магістрів освітніх, педагогічних наук у процесі професійної підготовки.

Мета статті полягає у висвітленні досвіду формування комунікативної культури магістрів освітніх, педагогічних наук у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Педагогіка та психологія визначають головні шляхи формування особистості майбутнього фахівця як діяльність і спілкування. Отже, всі головні вміння педагога повинні бути спрямованими на організацію діяльності здобувачів освіти, їхнє спілкування між собою та викладачем. Відповідно, у практичній діяльності викладача спілкування відіграє провідну роль, тоді як формування комунікативної компетентності викладача у ЗВО є недостатнім. Невеликий обсяг спецкурсів, семінарів із педагогічного спілкування під час підготовки фахівців різних напрямів, включно з педагогічним, не змінюють загальної картини – випускник ЗВО до спілкування із здобувачами освіти, колегами, всіма учасниками освітнього процесу сьогодні не є підготовленим повною мірою. У результаті він має значні труднощі у роботі. Саме це мав на увазі В. Федорчук, який зазначає, що набуття педагогічної освіти передбачає формування мовленнєвих умінь педагога, його емоційності, адекватного сприймання здобувачів освіти [9, с. 5].

Серед основних завдань сучасного викладача закладу вищої освіти, зазначених у Законі України «Про вищу освіту», є здійснення на високому рівні освітньої діяльності; формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання; утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя; формування вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах; сприяння збереженню та примноженню моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства; поширення знань серед населення, підвищення освітнього і культурного рівня громадян [4].

Такі завдання покладають на викладача відповідальність за вплив на свідомість здобувачів освіти. Аналіз педагогічної літератури дає підстави констатувати, що вміння викладача виражати свої почуття та думки з метою впливу на здобувача освіти, формування особистості сучасного фахівця багато в чому залежить від оволодіння педагогом комунікативною культурою і водночас говорить про його педагогічну майстерність. Особливої уваги в комунікативній культурі викладача заслуговують сформовані етичні цінності: чесність, відвертість, безкорисливість, довіра, милосердя, подяка, турбота та вірність слову.

Отже, щоб особистість викладача активно та у правильному напрямі здійснювала вплив на здобувачів освіти, він повинен глибоко та всебічно знати й усвідомлювати особливості своєї взаємодії з іншими людьми. Знання, що забезпечують високий рівень комунікативної культури, складаються зі: знань еволюції загальної комунікації та педагогічної комунікації, знань соціально-культурних норм та етики педагогічного спілкування, знань психолого-педагогічних закономірностей і законів ефективного педагогічного спілкування. До загальнокультурних знань педагога відносять знання в галузі літератури, мистецтва, вміння орієнтуватися в питаннях різних релігій, економіки, соціального буття, наявність захоплень і хобі у викладача. Зазначене останнім робить викладача сучасним, цікавим, авторитетним і надає можливості здійснювати педагогічний вплив на тих, з ким він працює.

Сучасні вчені виділяють у професійній діяльності викладача теоретичну готовність, яка передбачає наявність прогностичних, аналітичних, проєктивних, рефлексивних умінь тощо, та практичну готовність, яка поряд із розвиненими організаційними, інформаційними та іншими вміннями передбачає комунікативні: педагогічне спілкування, педагогічну техніку.

Отже, ми вбачаємо теоретичну підготовку за зазначеними напрямками та розвиток практичних умінь головними умовами забезпечення формування комунікативної культури викладача як на етапі його становлення, так і на етапі його професійного саморозвитку.

Умовами ж, що впливають на ефективність формування комунікативної культури особистості, є такі: орієнтація процесу підготовки на підвищення комунікативної культури майбутніх фахівців; інтеграція дисциплін психолого-педагогічного циклу та педагогічної практики, спрямованих на формування у здобувачів освіти комунікативної культури; створення розвивального освітнього середовища, системи психолого-педагогічної діагностики, а також проведення спецкурсів, тренінгів, спецсеминарів та інших форм ділового спілкування, які сприяють пізнавальній ефективності навчального процесу; використання в процесі навчання інноваційних педагогічних технологій, форм і методів, що підтримують і регулюють комунікативну культуру здобувачів освіти та підвищують якість освіти на всіх етапах комунікативної підготовки (підготовчому, теоретичному і практичному); виділення мети підготовки в різних її аспектах (мотиваційно-ціннісному, змістовому і практичному), що відображають характер впливу на мотиваційну, інтелектуальну та поведінкову сфери особистості здобувача освіти в процесі формування та вдосконалення професійної культури майбутнього фахівця [1].

У процесі професійної підготовки майбутні фахівці, що обрали професію викладача закладу вищої освіти, знайомляться з «мовою педагогічної професії», з основами професійного спілкування та покращують рівень культури суспільного та педагогічного спілкування. Варто зауважити, що професія викладача об'єднує різних за фахом спеціалістів, і викладання різних навчальних дисциплін передбачає різну специфіку мовлення викладачів різних предметів. Тому, лише володіючи всіма компонентами педагогічної техніки й культури спілкування, майбутній викладач вищої школи є готовим до фахової діяльності та має можливість професійно розвиватися.

Отже, комунікативна культура викладача ЗВО є вагомим складником комунікативної компетентності фахівця педагогіки та забезпечує якість педагогічного спілкування з моральної, етичної, ділової, мовленнєвої, особистісної сторін. Процес формування комунікативної культури є складним і неоднозначним. У навчальному закладі ми маємо справу з уже сформованими особистостями, які мають свої принципи, цінності, установки, світогляд тощо.

Як показує у своєму дослідженні О. Лівшун, розвиток особистісних якостей відбувається під час навчання у ЗВО та разом із засвоєнням педагогічної діяльності. Отже, наповнення процесу формування комунікативної культури, на нашу думку, може відбуватися за умови «виживлення» здобувачем освіти у змодельовану педагогічну діяльність і виконання професійних завдань. Але пам'ятаємо, що вирішення складних професійних завдань суттєво відрізняється від розв'язання навчальних тим, що часто в індивіда відсутнє ясне розуміння сутності вирішуваної проблеми, власної мети, умов і засобів її досягнення.

Ми погоджуємося з думкою З. Ступак, яка наголошує, що в системі формування комунікативної культури майбутнього викладача значну роль відіграє практична підготовка. У цей період інтенсифікується процес професійного становлення й самовизначення майбутнього викладача, актуалізуються й поглиблюються теоретичні знання, активізується процес формування комунікативних умінь і навичок, професійно значущих якостей особистості, створюються умови для формування комунікативної культури зокрема. Крім того, комунікативна культура викладача виявляється та формується лише в діяльності [6, с. 85].

Але досвід і дослідження показують, що першим етапом оволодіння складним мистецтвом педагогічного спілкування та формування комунікативної культури є оволодіння комплексом знань, про які зазначалося вище, другим – професійне самопізнання та самовиховання.

Мета нашого дослідження полягала в апробації інтерактивних методів із формування комунікативної культури сучасного викладача на прикладі

вивчення дисципліни «Педагогічна майстерність викладача вищої школи». У дослідженні взяли участь магістранти вечірньої та заочної форм навчання в кількості 30 осіб. Здобувачі освіти заочної форми навчання виступали як контрольна група, денної – як експериментальна група, де проводився педагогічний формувальний експеримент. Кожна група складалася зі здобувачів освіти й тих, які тільки опановують професію педагога, а також таких, які вже працюють викладачами в закладах освіти різного рівня акредитації. Нами було проведено для досліджуваних ЕГ та КГ тестування за методикою «Діагностика рівня розвитку комунікативної культури» з метою виявлення рівня сформованості комунікативної культури особистості (табл. 1).

Таблиця 1
Результати дослідження рівня комунікативної культури в ЕГ та КГ на початку експерименту

Рівні комунікативної культури	ЕГ-1 (n = 15)	КГ-1 (n = 15)
Низький	–	–
Нижче середнього	66,6 %	40 %
Середній	20 %	33,3 %
Вище середнього	13,4 %	26,7 %
Високий	–	–

Результати діагностики рівня сформованості комунікативної культури в обох групах показали недостатній для здійснення фахової діяльності рівень, який у галузі педагогічних комунікацій може породжувати страх, невпевненість, послаблення працездатності, стереотипізацію висловлювань, конформність поведінки тощо. Отже, є відмінності, які визначили здобувачів освіти вечірньої форми навчання як експериментальну групу.

Професійне самопізнання під час навчання у магістратурі можна здійснювати з допомогою викладача, використовуючи різноманітні вправи, ситуації, тести тощо. Результати самоаналізу є підґрунтям для виправлення тих недоліків, невідповідностей, які виявлено. Щоб процес формування комунікативної культури був ефективним, слід вивчити теоретичні основи педагогічного спілкування й, особливо, на нашу думку, ризики та негативні наслідки безкультурного та нетактовного спілкування викладача із здобувачами освіти.

З метою формування комунікативної культури в підготовку магістрантів з освітньої програми «Педагогіка вищої школи» на прикладі вивчення дисципліни «Педагогічна майстерність викладача» було включено такі педагогічні заходи: використання діагностичних методик визначення та самоаналізу рівнів сформованості комунікативної культури викладача, не порушуючи прав і за згодою здобувачів освіти, відеозапис їхніх навчальних виступів та елементів спілкування;

заходи з подолання негативних нашарувань у спілкуванні (скутість, сором'язливість, різкість тощо) – тренування виступу на семінарі, програвання ролі ведучого під час змодельованої методичної наради, виховної години, доброзичливе обговорення дій колег або студентів; заходи з формування професійно-комунікативних умінь і навичок, вправи з оволодіння педагогічним спілкуванням, ситуаційні завдання з осмислення важливості переважання духовних цінностей над матеріальними для набуття досвіду вирішення етичних дилем у роботі викладача, різноманітна комунікативна діяльність, що сприяє набуттю досвіду спілкування в освітньому середовищі.

Формування комунікативної культури на кафедрі педагогіки та психології НФаУ відбувалося шляхом запровадження у практику підготовки майбутніх фахівців із педагогіки зазначених заходів, які мали на меті більш широкий обсяг засвоєння досліджуваними експериментальної групи комунікативних знань (тобто знань про людину, її взаємини та взаємодію з іншими людьми в освітньому процесі зокрема, про спілкування як специфічний вид діяльності, зокрема педагогічної, який передбачає не лише і не стільки обмін інформацією, скільки обмін емоціями, взаємовплив, взаємодію і взаємозалежність); формування оціно-ціннісного ставлення до цих знань і відповідно перетворення їх в особистісні педагогічні установки, потреби, мотиви; розвиток і вдосконалення (у деяких випадках корекцію) комунікативних умінь і навичок комунікативної поведінки та діяльності в ситуаціях педагогічної праці відповідно до етичних норм.

Наприклад, за результатами аналізу відеозаписів виступів магістрантів, учасникам експерименту, які відчувають скутість у спілкуванні з причини особистісних особливостей або не досить сформованих комунікативних умінь, рекомендовано свідомо збільшувати досвід спілкування, цілеспрямовано долати психологічні бар'єри у спілкуванні. Досвід показує, що систематична робота в цьому напрямі допомагає формувати товариськість як професійно-особистісну якість викладача, розвивати комунікативні здібності, формувати професійні вміння та навички. Поза навчальним процесом (або у реальному педагогічному процесі) магістрантам було запропоновано виконувати вправи з розвитку спостережливості у спілкуванні; на виконання елементарних педагогічних дій (рухи в аудиторії, привітання зі здобувачами освіти); вправлятися в керуванні увагою у спілкуванні та відстеженням зворотного зв'язку; виконувати вправи на розвиток техніки, логіки, виразності та емоційності мовлення (розмовляючи з іншими людьми намагатися викликати у них бачення того, про що йдеться).

Після завершення роботи з магістрантами було проведено підсумкове тестування, яке продемонструвало значні позитивні зміни в самооцінці рівня сформованості комунікативної культури (табл. 2).

Таблиця 2
Результати дослідження рівня комунікативної культури в ЕГ наприкінці експерименту

Рівні комунікативної культури	ЕГ (на початку експерименту) (n = 15)	ЕГ (на кінець експерименту) (n = 15)
Низький	–	–
Нижче середнього	66,6 %	13,4 %
Середній	20 %	53,3 %
Вище середнього	13,4 %	33,3 %
Високий	–	–

Аналіз отриманих даних показує, що у міру формування уявлень про природу комунікативної культури та правила міжособистісної взаємодії між здобувачами освіти під час комунікацій виникає потреба в удосконаленні своєї комунікативної компетентності та культури через корекцію стосунків із навколишніми, перегляді суб'єктивних ставлень до гуманістичних цінностей. Отже, результати дослідження рівня комунікативної культури магістрантів дали змогу зробити висновок про ефективність впровадження зазначених педагогічних заходів.

Висновки і пропозиції. Отже, визначено, що у практичній діяльності викладача закладу вищої освіти комунікативна культура виявляється як цілісна система, яка складається з взаємопов'язаних компонентів: психолого-педагогічних знань про спілкування людей і педагогічне спілкування, гуманістичних настанов, ціннісних орієнтацій, етики, толерантності, естетики викладача ЗВО, володіння комунікативними вміннями та навичками, що забезпечують комунікативну компетентність сучасного викладача та сприяють удосконаленню професійно-педагогічної діяльності. Позитивний досвід навчання магістрантів освітніх, педагогічних наук із використанням описаних у роботі педагогічних заходів на кафедрі педагогіки і психології НФаУ є ефективним та сприяє формуванню комунікативної культури майбутніх викладачів.

Було б неправильним уважати, що викладені вище результати роботи з магістрантами дають змогу радикально вирішити проблему з формування комунікативної культури майбутніх викладачів. Можна з впевненістю говорити про те, що навіть найдосконаліша техніка та культура спілкування викладача зі здобувачами освіти буде недієздатною, якщо в її основі не лежить любов до своєї професії.

Список використаної літератури:

1. Балдинюк Д. Система дослідження культури спілкування педагога (теоретичний аспект) : дис. ... канд. пед. наук. Умань, 1989. 165 с.
2. Гузеев В. Просто и технологично о методах обучения. *Педагогика*. 2003. № 10. С. 16–22.
3. Кан-Калик В. Грамматика общения. Москва : Роспедагенство, 1995. 108 с.
4. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
5. Садова В. Формування комунікативної культури вчителів початкових класів у процесі методичної роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харків : Харківський державний педагогічний ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2000. 20 с.
6. Ступак З. Роль педагогічної практики у формуванні педагогічної культури майбутнього вчителя. *Сучасна вища освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика* : мат-ли наук.-практ. конф., 15–16 вересня 2010 р. / за ред. В. Грнєвої. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2010. С. 85.
7. Тимченко І. Формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків : Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2001. 20 с.
8. Туркот Т. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Кондор, 2011. 628 с.
9. Федорчук В. Основи педагогічної майстерності. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д., 2008. 140 с.

Schwarp N., Naumenko N. Formation of communicative culture of masters of educational, pedagogical sciences in the process of professional training

The study examines the problems related to the communicative sciences of education of people studying at the university, pedagogical sciences in the field of professional activity. Having determined that the humanities educational institutions were relevant and came out based on the personal potential of the students. The humanitarian recommendation of education at the first local level has created quality work and communication of teachers with education, who have achieved their success on average. After analyzing research and publications, we identified an expansion of specific problems, and determined that the communication culture should be studied itself. To identify the essential communicativeness of work, which is used as an integrated personality that creates, adheres to the ability of professional pedagogy to speak and listen, using professionalism and positive traits, using international rates, and possibly use them, and use the question of using other services for this purpose goals. Characterized features

of professional activity of masters are studied, pedagogical sciences consist in formation of speech changes, adequate distribution of the acquired educational institutions, in ability educational and scientific possibilities of successful education, conformity of psychological and pedagogical requirements to the level of professional pedagogical language. It was found that it uses effective technologies that work in the field of masters, study in scientific, pedagogical sciences, among them separate their licenses in their various aspects (motivational-value, content and practical); traces of special courses, trainings, special seminars and other forms of business communication; to check in the process of teaching innovative pedagogical technologies, to form and teaching methods. The effectiveness of the use of trainings, role-playing and business games, created professional situations for equal communications of master's employees is proved.

Key words: *communicative culture, pedagogical communication, communication, master's studies, pedagogical sciences; professional training, innovative teaching methods, learning technology.*